

O'SMIRLARNI MANIPULYATSION TA'SIRLARDAN PSIXOLOGIK HIMOYA QILISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Ilmiy rahbar: **Nazarov Akmal Mardonovich**

Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrası dotsenti

Fayzulloyeva Mohinur Sa'dullo qizi

Buxoro davlat universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6298886>

Annotatsiya: Maqolada o'smirlarni psixologik himoya qilish jarayoni, manipulyatsion ta'sirlar va umumiy tarzda psixologik himoyaning mexanizmlari haqida fikr va mulohazalar, kichik tadqiqot natijalari keltirilgan bo'lib hozirgi kunda ushbu masalaning ilmiy va amaliyotdagi holati o'rganilgan.

Kalit so'zlar: psixologik tasir, psixologik himoya, manipulyatsiya, o'smirlar, shaxsiy himoya mexanizmlari

KIRISH

Shaxsiy himoya mexanizmlari, psixologik himoya avvalo odamning salbiy tajribalarini minimallashtirishga, odamlarning xatti-harakatlarini tartibga solishga, uning moslashuvchanligini oshirishga va ruhiyatini muvozanatlashga qaratilgan ongsiz ruhiy mexanizmdir. Boshqa tomondan, u ko'pincha shaxsiy rivojlanishga to'sqinlik qiladigan bazi omillarga ega.

Psixologik himoya mexanizmlarining aksariyati bolalik davrida shakllangan bo'lib, bolani yopishga, tashqi qiyinchiliklar va xavflardan yashirishga imkon beradi. Bolaning aqliy rivojlanishining asosiy hal qiluvchi omili oilaviy munosabatlardir, ularning buzilishi ko'pincha shaxsiyatning emotsional rivojlanishidagi disarmoniyaga, bolaning psixologik himoyasi gipertrofiyasiga, patopsixologiyaga olib keladi. Oilaviy tarbiya muhiti sharoitlari, oilaning ijtimoiy mavqei, uning a'zolarining kasbi, moddiy ta'minlanishi va ota-onalarning ta'lim darajasi ko'p jihatdan bolaning ruhiy salomatlik darajasini belgilab beradi.

Psixologik himoyalani va kurash mexanizmlarini shakllantirish muammosini o'rganishning dolzarbligi va ahamiyati, shuningdek, shaxsning rivojlanishi va sotsializatsiya jarayoniga ta'sir ko'rsatadigan jamiyatdagi hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy, siyosiy o'zgarishlar bilan bog'liq.

ADABIYOTLAR SHARHI

O'smirlarda psixologik himoya mexanizmlarini o'rganish uchun tadqiqot o'tkazildi.

Ushbu mavzuda Raigorodskiy V.K. tomonidan tahrir qilingan "Shaxsiyat psixologiyasi", A.Freydning "O'zini himoya qilish va himoya qilish mexanizmlari", E. S. Romanova va L.R. Grebenshchikovaning "Psixologik himoya mexanizmlari", "Psixologik himoya tushunchasi". Z.Freyd va K.Rojers tushunchalarida "Jurbin VI va boshqa ko'plab ilmiy nashrlar va davriy nashrlarda ilmiy ishlar va adabiyotlarda asosli fundamental tadqiqotlar amalga oshirilgan E.V.Sidorenkning ishida ko'rsatilgan **psixologik ta'sir** –Bu boshqa shaxsning holatiga, fikrlariga, his-tuyg'ulariga va harakatlariga faqat psixologik vositalar yordamida ta'sir qilish, unga ushbu ta'sirga javob berish huquqi va vaqtini berish. Shu bilan birga, bor *ta'sirning*

tashabbuskori (birinchi bo'lib ta'sir o'tkazishga harakat qilgan kishi) va *ta'sir manzili*(bu urinish kimga qaratilgan bo'lsa). Psixologik ta'sirning ko'plab turlari mavjud (1-jadval)¹.

Rus psixologiyasida odamga ta'sir qilish strategiyalarining tipologiyasi o'zaro munosabat sub'ekti yoki ob'ekti sifatida muloqot sherigiga bo'lgan munosabatiga asoslangan deb hisoblanadi. G.A.Kovalev tasnifiga ko'ra, real hayotda inson quyidagi uchta asosiy strategiyani namoyon qiladi: imperativ, manipulyativ va rivojlanish.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Hozirgi vaqtda psixologik himoya-bu odam o'zining ichki tuzilishini, ongini tashvish, uyat, ayb, g'azab, shuningdek, to'qnashuv, umidsizlik va boshqa xavfli vaziyatlardan himoya qilish uchun ongsiz ravishda murojaat qiladigan har qanday reaksiya.

Himoya mexanizmlarining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilar²:

A) himoya mexanizmlari ongsiz;

B) himoya mexanizmi ishining natijasi shundaki, ular ongsiz ravishda sub'ekt bilan bitim tuzilgan voqelikni buzadi, almashtiradi yoki soxtalashtiradi. Boshqa tomondan, insonning voqelikka moslashishida himoya mexanizmlarining o'rni bor ijobiy tomoni beri ba'zi hollarda ular odamni haqiqatning haddan tashqari talablariga yoki odamning o'ziga nisbatan haddan tashqari ichki talablariga moslashtirish vositasidir.

- Manipulyatsiya-bu psixologik ta'sirning bir turi, uni mohirona bajarish boshqa odamning niyatlarini ochiq qo'zg'atishga olib keladi, bu uning mavjud istaklariga to'g'ri kelmaydi.

Psixologik ta'sir turi sifatida manipulyatsiya belgilangan maqsadga erishishga yordam beradi. Biroq, ta'sir qilish usullaridan noto'g'ri va savodsiz foydalanish istalmagan oqibatlariga olib kelishi mumkin ta'sir ob'ekti shaxsning shaxsiyatsizlanishi, uning individual psixologik xususiyatlarini yo'q qilish yoki hatto aqliy va jismoniy jihatdan yo'q qilish.

Manipulyatsiya shaxslararo munosabatlarning tarkibiy qismi bo'lib, o'zini namoyon qilmaydi. Manipulyatsiyaning paydo bo'lishi uchun sharoitlarni faollashtiradigan odamlar bor. Shu munosabat bilan, muvaffaqiyatli manipulyatsiyaga yordam beradigan shaxsiy xususiyat ajralib turadi - Makiavelizm. Rus psixologiyasida "makiavellizm" tushunchasi ko'pincha manipulyatsiya qilish qobiliyati va moyilligi bilan almashtiriladi.

2.6 -jadval

Psixologik ta'sir turlari³

Ism	Ta'sirning tavsifi
E'tiqod	Boshqa shaxsga (yoki bir guruh odamlarga) o'z hukmini, niyatini yoki qarorini o'zgartirish uchun ongli ravishda ta'sir qilish. Bunday holda, tashabbuskor ishontirish maqsadini aniq belgilaydi va uni qabul qiluvchiga yo'naltiradi
O'zini reklama qilish	Maqsadlarini e'lon qilish va qadrlash uchun ularning malakasi va malakasini tasdiqlovchi dalillarni taqdim etish. Yangi lavozimga

¹ Romanova E. S. Psixodiagnostika - "Butrus" 2005 yil 55-b

² Shaxsiyat psixologiyasi. 1 -jild. O'quvchi. Raigorodskiy tahririda V.- K. Rostov-na-Donu, "BAHRAX-M", 2011 yil.

³ D. Zigler. Shaxsiyat nazariyalari. - SPb., "Piter", 2002 yil

	tayinlashda va saylovlar sharoitida va hokazolarda oqlanadi.
Taklif	Boshqa shaxsga (yoki bir guruh odamlarga) ularning holatini, biror narsaga munosabatini va muayyan harakatlarga moyilligini o'zgartirish uchun ongli yoki ongsiz asossiz ta'sir qilish.
Infektsiya	O'z holatini yoki munosabatlarini (o'zaro ta'sir jarayonida) ushbu holat yoki munosabatni qabul qilgan boshqa shaxsga (yoki odamlar guruhiga) o'tkazish
	O'ziga o'xshash bo'lish istagini uyg'otish qobiliyati. Bu qobiliyat ongsiz ravishda o'zini namoyon qilishi va ma'lum bir maqsadda (ixtiyoriy) ishlatilishi mumkin.
Shakllanish yaxshilik qiladi	Tashabbuskorning o'ziga xosligi va jozibadorligini ko'rsatish, qabul qiluvchiga xushmuomalalik bilan baho berish, unga xizmat ko'rsatish va boshqalar orqali qabul qiluvchining o'ziga beixtiyor e'tiborini jalb qilish.
	Ta'sir tashabbuskorining ehtiyojlari yoki istaklarini qondirish uchun murojaat bilan adresatga murojaat qiling
Majburlash	Adresantdan kerakli xulq-atvorni olish uchun nazorat qilish (provokatsion) qobiliyatlardan foydalanish tahdidi. Qayerda <i>nazorat qilish qobiliyatlari</i> - bu adresatni har qanday imtiyozlardan mahrum qilish yoki uning hayoti va ish sharoitlarini o'zgartirish vakolati va hokazo.
Buzg'unchi	Shaxsning shaxsiyati haqida rad etuvchi yoki haqoratli mulohazalarni bildirish, shuningdek, uning xatti-harakatlari va xatti-harakatlarini qo'pol tajovuzkor hukm qilish, haqorat qilish yoki masxara qilish. Bu tanqid odamga "yuzini qutqarishga" ruxsat bermaydi, kuchlarini asosan salbiy his -tuyg'ularga qarshi kurashishga yo'naltiradi, odam o'ziga bo'lgan ishonchini yo'qotadi.
Manipulyatsiya	Adresantning ma'lum holatlarni boshdan kechirishga, qarorlar qabul qilishga va tashabbuskorning o'z maqsadlariga erishishi uchun zarur bo'lgan harakatlarni bajarishga bo'lgan yashirin istagi.

E.V.Sidorenkoning fikricha, bu tasnif har ikki tomonning ta'sir qilish tajribasi fenomenologiyasi talablariga javob beradi. Shunday qilib, halokatli tanqid tajribasi ishontirish tajribasidan sifat jihatidan farq qiladi.

NATIJALAR

Tadqiqotlar tahliliga ko'ra quyidagi natijalar yuzaga keldi:

Manipulyativ ta'sirning asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardir:

- axborotni maqsadli ravishda o'zgartirish (buzish, yashirish); ta'sirni yashirish;
- ta'sir maqsadi, ya'ni. ta'sirlangan ruhiy tuzilmalar; robotlashtirish

O'smirlik davrida psixologik himoya mexanizmlarini o'rganishga psixologik jihatdan yondashganda Plutchik-Kellerman-Conte "LIFE STYLE INDEX" usuli yordamida tadqiqot

o'tkazish mumkin. Psixologik himoya tizimining ierarxiyasini o'rganish uchun 8 ta asosiy psixologik himoyaning kuchlanish darajasini o'rganib chiqdi⁴.

Empirik tadqiqotlar natijasida o'smirlik davrida psixologik himoyaning dominant mexanizmi inkor etilishi aniqlandi. Bu 53,57% sub'ektlarda ustunlik qiladi. Reaktiv ta'lim 10,75% o'rganilgan o'smirlarda ustunlik qiladi. Ratsionalizatsiya-sub'ektlarning 7,14 foizida. Ko'chirish -14,29% respondentlarda. Regressiya va almashtirish har birining atigi 3,57 foizida ustunlik qiladi. Proektsiya-o'rganilgan o'smirlarning 7,14% da.

Yuqoridagilardan xulosa qilish mumkinki, o'smirlik davrining psixologik himoyalanişida maqsadga muvofiq yangi va mukammal mexanizmi yaratilmagan.

XULOSA VA MUNOZARA

Yuqoridagi tahliliy materiallar va fikrlardan shuni xulosa qilish mumkinki, o'smirlik davrida psixologik himoyaning asosiy mexanizmi obyektning shaxsiy xarakter omillari asosida inkor qilinadi. Ammo bunga qaramay doimo o'smirlarni umuman olganda yoshlarni himoya qilish va ularga doimo psixologik xizmatlarni ko'rsatish hardim asosiy masala bo'lib qoladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Romanova E. S. Psixodiagnostika - "Butrus" 2005 yil
2. Shaxsiyat psixologiyasi. 1 -jild. O'quvchi. Raigorodskiy tahririda V.- K. Rostov-na-Donu, "BAHRAX-M", 2011 yil.
3. D. Zigler. Shaxsiyat nazariyalari. - SPb., "Piter", 2002 yil
4. Psixologiya. Tahrirlangan N. R. Krilova - M., "Akademiya", 2003 yil
5. O'z-o'zini anglash va shaxsiy himoya mexanizmlari. O'quvchi.-Samara "BAHRAX-M" 2010 yil
6. Hayot tarzi indeksining psixologik diagnostikasi (shifokor va psixologlar uchun qo'llanma). Vasserman tahriri ostida - SPb., PNI, 1999.

---

⁴ <https://mbukckslg.ru/uz/psihologicheskaya-zashchita-podrostkov-oprosnik-plutchika-kellermana-konte.html>